

ТЕРМІНОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ (ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття висвітлює основні проблеми термінології сучасного законодавства України. Терміни оцінені за критерієм узгодженості із внутрішніми законами української мови. Значну увагу приділено аналізу русизмів та слів іншомовного походження. Також: описано явища багатозначності, омонімії, паронімії, синонімії. Стаття подає практичні рекомендації щодо поліпшення стану термінології сучасного українського законодавства.

У 30-х роках ХХ ст. І. Огієнко, розмірковуючи над проблемами української наукової термінології, слушно зауважив: «Термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим народом упродовж віків духовного життя, потребує традицій для свого усталення» [5, с 203]. Півстоліття перед тим М. Левченко на сторінках журналу «Основа» (1861) писав про те, що терміни мають бути загальнозрозумілими, складатися в дусі народної мови, оскільки загальнодоступною стає наука [5, с 201].

У роки активного розвитку науки й освіти в Україні, входження держави в європейські та світові політичні структури унормування термінологічної лексики різних наукових галузей саме на часі. Проте, на жаль, поради і застереження культурних діячів минулих століть не знайшли відгуку в українському суспільстві. За майже столітній період бездержавності прогалини в називанні інтелектуальних понять часто заповнювалися надмірними запозиченнями. Тож сучасні мовознавчі дослідження показують далеко не оптимістичну термінологічну картину: засміченість мовними покручами, невдалими кальками з інших мов, порушення граматичної структури, невластиве українській мові граматичне оформлення інтернаціоналізмів, явище «псевдосинонімії» і втрату тонкощів вживання українських термінів [7, с 193].

Термінологія законодавства потребує особливої уваги. Важко віднайти галузь, де точність формулювання і вживання термінів відіграє важливішу роль. Як слушно зазначає Н. Артикуца, «...ступінь розробленості й упорядкування, стан і глибина наукового вивчення правничої термінології - це показники розвитку держави, суспільства, нації, національної свідомості й правосвідомості» [1, с 56]. Окрім того, неточність вживання юридичних термінів призводить до

різномудрачень норм права, судових зволікань. Слід зауважити, що термінологія законодавства включає не тільки юридичні терміни, а й термінологічну лексику різних галузей економічної, культурної діяльності, оскільки право регулює широкий спектр суспільних відносин.

Деякі дослідники пропонують окремо розглядати стиль законодавства і навіть конкретного закону, не плутаючи його з юридичним та офіційно-діловим стилями. Відповідно, крім загальних вимог до творення термінів (як-от: «однозначність, семантична прозорість, стислість, співвіднесеність терміна й означуваного поняття, узгодженість із внутрішніми законами мови-користувача» [2, с 194]), законодавча термінологія стоїть і перед чіткими вимогами стилю: «Законови за допомогою малої кількості мовних засобів мають вирішувати великі соціальні справи... Мова закону повинна бути якомога зрозумілішою для громадянина, який не має юридичної підготовки, тобто бути популярною і водночас спеціальною» [8, с 62].

У лексиці термінології сучасного українського законодавства умовно можна виділити такі групи (з погляду походження):

- 1) питома українська лексика (*вирок, відповідальність, закон, злочин, майно, правочини, суд*);
- 2) русизми, влучно названі С. Караванським «советизмами» (перелічимо на початок найпопулярніші: *безхазяйне майно, вимагательство, відстрочка, гранично допустима кількість, неустойка, держатель, угон*);
- 3) іншомовні слова (*апеляція, банк-еквайр, дисконтна картка, конституція*).

На жаль, спостерігається надмірне вживання слів 2-ї та 3-ї груп, що часто витісняють питоми українські назви з обігу термінології законодавства.

На думку А. Токарської, законодавча діяльність виразно наслідує літературно-мовну тради-

¹ Переважна більшість цитованих у тексті термінів подається за веб-сторінкою «Термінологія законодавства України» на веб-сайті Верховної Ради України // <http://www.rada.kiev.ua/laws/pravo/new/termin.html>.

цію східноукраїнського варіанту української мови, маючи в активному слововжитку значну кількість русизмів. Причини такого стану дослідниця пов'язує з процесом злиття двох мов (російської й української), стимульованим у радянський період, а також із відсутністю належної кількості довідкових джерел з юриспруденції, виданих українською мовою, і появою довідкових джерел, кодексів, актів, в яких спостерігається широке побутування ненормативних українських відповідників, що є наслідком запозичення багатьох термінів через адаптацію в російській мові [15, с 58].

Тут, звісно, варто додати і позамовні, суто політичні причини: калькування законів союзних республік з відповідних нормативно-правових актів СРСР призводило насамперед до термінологічного калькування, особливо в близькоспоріднених з російською мовах.

Серед маси русизмів, що їх зустрічаємо в текстах законів та підзаконних актів України, насамперед впадають в око активні дієприкметники теперішнього часу на -учий, -ючий, -ячий, що їх вживання аж ніяк не відповідає вимозі узгодження із внутрішніми законами мови-користувача (*антирозбавляюча потенційна проста акція, асимілююча спроможність водного об'єкта, безпосередньо конкуруючий товар, блокуюча державна частка, вартість діючого підприємства, виконуючий банк, голосуючі директори, джерело викиду забруднюючої речовини, діючий аудитор, домінуюче положення, експлуатуюча організація, забруднююча речовина, замінюючий перевізник, контролюючий орган, коригуюча операція, локалізуючі системи безпеки на АЕС, непрацюючий споживач, обслуговуючий персонал, постійно діюча комісія, правовстановлюючий документ, представник посилаючої держави в спеціальні місії, представляючий банк, приймаюча держава, системоутворюючий банк*).

Спеціальні мовні розвідки дають нам підставу стверджувати, що фактично кожна така лексема є калькою відповідного російського терміна. Подібне калькування, з відомих позамовних причин, активно впроваджувалося в 50-80-х роках ХХ ст. Тим часом у сучасній мовній практиці вироблено засоби заміни російських термінів відповідниками, що не суперечать нормам української мови. Так, наприклад, відомий український мовознавець С. Караванський у книжці «Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я"» подає досить великий перелік дієприкметників-русизмів і нормативних українських відповідників. Знаходимо, зокрема, такі:

1. *Блокуючий* - що блокує, здатний заблокувати, блокувальний, для блокування.

2. *Діючий* - який діє, покликаний/згодний, готовий, звиклий діяти, діяльний, активний, ходовий, в дії, в роботі, в ходу.

3. *Постійно діюча комісія* - постійна комісія.

4. *Домінуючий* - що домінує, найпоширеніший, найпопулярніший, найбільш поширений, здатний доминувати, панівний, більший числом, завжди в більшості.

5. *Контролюючий* - що контролює, покликаний/готовий контролювати, зайнятий контролем, контролер, перевірник, контрольний, перевірчий, для контролю.

6. *Представляючий* - презентант, покликаний представити, представник, заступник, речник, відпоручник [4, с 177-196].

Отже, слід вживати *блокувальна державна частка, безпосередньо конкурентний товар, постійна комісія, панівне становище, банк-представник, банк-виконавець, орган контролю* тощо. Звісно, не всі пропоновані С. Караванським відповідники можуть вживатися в термінології законодавства. Вибирати відповідне до контексту слово повинні самі законодавці та фахівці в галузі права, котрі розбираються в тонкощах логіко-понятійної основи термінів. Але все ж вибір є, і немалий.

Рівень мовної підготовки законодавців можна оцінити за вживанням, власне кажучи, суржикових конструкцій (*векселедержатель, держатель платіжної картки цінних паперів, довіритель* (довірник), *заложник* (заручник), *заставодержатель, знижка на знос, кількість програмуємих товарів* (кількість програмованих товарів), *майновий поручитель, маневровий состав* (маневровий склад), *надомна праця* (праця вдома), *неблагополучна епідемічна ситуація* (несприятлива епідемічна ситуація), *передвижка мережа* (рухома мережа), *торгівля у розстроцку* (торгівля у кредит, торгівля на виплат), *чекодержатель*). Цікаву ситуацію знаходимо в Інструкції по складанню звіту ф. № D-1 «Про ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування» від 24.09.1997 р., коли законодавець, неточно формулюючи сам термін, відразу ж виправляє свою помилку у визначенні терміна: «*Площадка відпочинку - майданчик* (виділення наші.- Н. Т.) поблизу автомобільної дороги для тривалої зупинки транспортних засобів та для відпочинку учасників руху».

Щоправда, досить часто спостерігається функціонування синонімічних відповідників, один з яких є русизмом, натомість інший не суперечить нормам української мови (*безвідзвний ак-*

редитив - безвідкличні зобов'язання, вимагательство - вимагання, вловлюючий тупик - вловлювальний тупик, граничні строки подання податкової декларації — крайня форма бідності, дані по шуму - дані щодо шуму, довгострокове кредитування — довготермінове відрядження, договір перевезення - договір перевезення, знезаражені стічні води - знешкоджені стічні води, конфіденціальна інформація-конфіденційна інформація, короткострокове обмеження імпорту товару - короткотермінові зобов'язання, ліміт скиду забруднюючих речовин - ліміт скидання забруднювальних речовин, підтверджуючі документи — підтвердні документи, підштовхуючий локомотив - підштовхувальний локомотив, потенціальний викид - потенційна небезпека, торгова сесія - торговельна сесія). Така тенденція у слововжитку показує позитивні зрушення, оскільки власне українські терміни зустрічаємо в пізніших документах.

Так, наприклад, Тимчасове положення про реєстри акціонерів відкритих акціонерних товариств, що створюються на базі приватизованих підприємств, від 04.07.95 р. подає термін *передаточне доручення* - документ, який видається зареєстрованою особою та інформує реєстратора про необхідність внести записи у систему реєстру, що відображають передачу записаних за нею акцій іншій особі. Прийнятий пізніше документ, Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів оперує терміном *передавальне доручення* - письмове розпорядження власника або особи, що діє за його дорученням, яким дається розпорядження реєстратору внести зміни до реєстру власників іменних цінних паперів у зв'язку з передачею іменних цінних паперів іншій особі. У новій редакції Кримінального кодексу вжито власне український термін *вимагання* замість русизму *вимагательство*, що входив до переліку термінів попередньої редакції кодексу. Хоча доволі часто вживання паралельних форм спостерігається і в межах одного документа.

Латинізми здавна є природною складовою української правничої термінології. Звичні для вуха сучасника терміни *апеляція* (лат. appellatio), *артикул* (лат. articulus), *магістрат* (лат. magistrates), *прокуратор* (лат. procurator), *пронінація* (лат. prorinatio), *реституція* (лат. restitutio) відомі вже в Литовських статутах XVI ст. [10]. Процес входження латинських слів в юридичну терміносистему очевидний і зрозумілий, оскільки римське право мало визначальний вплив на формування законодавства майже всіх європейських держав. На сучасному законотворчому ета-

пі знову ж таки відбувається запозичення іншомовних термінів, оскільки Україна намагається узгодити національне законодавство з нормами європейського права, що потребує відповідного термінологічного інструментарію. Але вживання латинізмів, англоамериканізмів, германізмів тощо мусить мати достатні підстави, а саме: «стійке входження іншомовного терміна в мову відсутність в ній лексеми для позначення відповідного поняття» [3].

Натомість український законодавець у переважній більшості випадків без будь-яких підстав надає перевагу іншомовній термінології. Засилля іншомовної лексики особливо спостерігається в галузі комерційного права (*андерайтинг, антидемпінг, антидемпінгове мито, делістинг, депозит, депонент, дилер, дисбурсментський рахунок, дисконтна картка, інкасатор, інсайдер, лізинг, ліцензіат, кліринг, овердрафт, овернайт, роумінг, факторинг, хеджування*). Велика кількість термінів «примандрували» зі сфери комп'ютерних технологій (*веб-портал, веб-сайт, веб-сервер, імпринтер, інтерфейс, сканер*). Тож часто зустрічаємо конструкції, в яких, по суті, немає українських слів (*банк-еквайер, баик-емітент, банк-ремітент, банківський індосамент, бартерний лізинг, біржові маклери, дисконтна валютна політика, інструмент хеджування, коефіцієнт ліквідності, компенсаційний лізинг, консигнаційна операція* і т. п.).

Іноді іншомовні терміни подано з поясненням у дужках (*банк-еквайр (обслуговуючий банк), бартер (товарний обмін), ріелторська фірма (агентство нерухомого майна), турист (мандрівник)*). То чи не краще було б винести питому національну лексику поза дужки? Тим паче, що часто іншомовні слова позначають поняття, до яких легко підібрати українські відповідники (*витратний ліміт - витратна межа, акцент тендерної—прийняття тендерної пропозиції, агентська (шипчандлерська) діяльність — агентська (судноторговельна) діяльність*).

Цікавий приклад хибного тлумачення іншомовного терміна наводить український мовознавець О. Пономарів: «У юридичній лексиці, наприклад, є термін імпічмент (англ. impeachment), що в конституціях США, Франції та деяких інших країн означає процедуру притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави. Наші засоби масової інформації надали цьому вузькофаховому термінові загальне поширення і вживають його в значеннях «відставка, звільнення, усунення від влади» [11, 25].

Подібну ситуацію описує російська дослідниця юридичної термінології Д. Милославська.

Кореспонденти газети «Ізвестія» провели опитування на вулицях Москви. Питання звучало так: «Що таке толерантність?» Відповіді були різноманітні: «хімічний елемент», «різновид лібералізму», «щось із сфери художнього мистецтва», «щось із сфери спілкування між продавцем і покупцем», тоді як існує єдино правильна відповідь - «терпимість до чужих думок, поведінки, вірувань» [9].

Імпічмент, толерантність... Здавалося б, загальнозживані, зрозумілі всім слова. Цікаво, а що відповіли б пересічні громадяни, коли б їм запропонували пояснити значення термінів, скажімо, Правил випуску та обігу фондових дериватів від 24 червня 1997 р., а саме: *базовий актив, варант, варіаційна маржа, випуск опціонів, випуск ф'ючерсів, ф'ючерсний контракт*

Немає сумніву в тому, що термінологія законодавства - це спеціальна мова, з притаманними їй правилами. Звісно, розуміти її і спілкуватися нею мають насамперед спеціалісти. Але все ж таки вона повинна базуватися на національній мові, виростати з неї.

Розхитують усталеність законодавчих термінів і тавтологічні конструкції {*забезпечення безпеки споруди, комплектуючі для космічних комплексів, відшкодування шкоди в разі ушкодження*), міжгалузева омонімія (скажімо, *іменник* у термінології законодавства - це спеціальний знак, що засвідчує виготовлювача ювелірних, побутових та інших виробів з дорогоцінних металів), багатозначність (наприклад, термін *бакалавр* вживається на позначення освітньо-професійного рівня як вищої, так і середньо-спеціальної освіти, термін *комерційне право* в широкому значенні позначає окрему галузь права, у вузькому - право здійснювати перевезення пасажирів, вантажів та пошти за винагороду або за наймом). Досить поширеними є явище паронімії. Для прикладу:

1. *Відновлювальна вартість* (змінена первісна вартість запасів після проведення їх переоцінки) - *відновна вартість* (вартість відтворення об'єкта у ринкових умовах на дату оцінки, який за своїми ознаками може бути адекватною функціональною заміною об'єкта оцінки).

2. *Комітет* (певна спеціально створена державна установа) - *комітент* (сторона угоди при виконанні операцій з вексялами).

3. *Страховик* (юридична особа, створена для здійснення страхової діяльності) - *страхувальник* (юридична особа, яка уклала зі страховиками договір страхування) - *страхувач* (юридична особа, яка здійснює страхові операції і бере участь у лізинговій діяльності).

Позитивним моментом вважаємо терміни з певним метафоричним чи експресивним відтінком. Вони хоч і дещо порушують вимоги щодо творення термінів, проте виразно показують зв'язок із живою мовою, народною ментальністю, з національною мовною картиною світу. Наприклад:

1. «*Зазнаю лиха*» - сигнал про небезпеку на повітряному судні.

2. «*Зелений*» коридор - смуга руху в аеропорту, де митний контроль і митне оформлення здійснюються за спрощеним порядком.

3. *Зразок-свідок* - частина зразка продукції, прийнята на відповідальне зберігання для контрольних випробувань у разі виникнення спірних питань.

4. *Материнський банк* - банк, який здійснює контроль дочірніх установ.

5. *Непереборна сила* - наслідки великих аварій, які унеможливають роботу систем водопостачання.

6. *Прощення боргів* - домовленість між боржником та кредитором про відстрочку чи припинення зобов'язання.

7. *Твердий контракт* - письмовий контракт, укладений на жорстких умовах, без відкладальних та скасувальних умов.

8. «*Червоний*» коридор - смуга руху в аеропорту, де митний контроль і митне оформлення здійснюються в установленому законодавством порядку.

Отже, які висновки можна зробити, аналізуючи вищевикладені мовні факти? Термінологія українського законодавства має ряд не вирішених на сьогодні проблем. Основними з них є засміченість русизмами (советизмами) та перенасиченість лексикою іншомовного походження (в основному, англоамериканізмами).

Причини такої мовної ситуації, звісно, мають історичні корені, але значною мірою такий стан речей є наслідком слабкої мовної підготовки законодавців, урядовців та ін. У статті 76 Конституції України, в переліку основних вимог до народних обранців відсутні згадки про рівень володіння державною мовою: «Народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років» [6, с 81-82]. Відповідні вимоги щодо мови поставлені тільки ледь главою держави (ст. 103 Конституції України): «Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом

десяти останніх перед днем виборів років та волює державною мовою» [6, с 126].

Мовний режим роботи Верховної Ради України регулюється також Регламентом Верховної Ради України від 27.07.1994 р. Пункт 1 статті 1.0.3. Регламенту ВРУ виглядає обнадійливо: «Робота Верховної Ради України ведеться державною мовою». Але вже в наступному пункті читаємо: «У разі, коли промовець не володіє державною мовою, він має право виступати іншою мовою. Про свій намір виступати іншою мовою промовець завчасно повідомляє головуючого на засіданні у заяві на виступ, якщо бажає, щоб було забезпечено переклад його виступу на українську мову. Секретаріат Верховної Ради забезпечує переклад його виступу на українську мову».

Повага до мовнокультурних прав особистості, пропагована в стінах ВРУ, звісно, відповідає вимогам демократії, толерантності і т. п. Втім представникам найвищого законодавчого органу держави не слід забувати і про власне національні інтереси, про розвиток української культури, мови. Основний законотворчий процес відбувається у стінах Верховної Ради України. Вважаємо, що перед кандидатами у депутати також мають бути поставлені мовні вимоги. Мова українських законів залежить насамперед від того, наскільки вільно володіють національною мовою українські парламентарі.

Поліпшити стан речей покликані, звісно, і наукові дослідження. На сьогодні існує тільки

одна кандидатська робота з даної проблематики - «Мова як фактор правоутворення та законотворення» С Кравченка. Деякі дослідники, зокрема Ю. Прадід, пропонують започаткувати нову наукову галузь і навчальну дисципліну - юридичну лінгвістику, серед завдань якої є і «вивчення правових питань мови в історичному аспекті, ... удосконалення методики проведення лінгвістичної експертизи проектів законів, указів, постанов тощо; унормування термінології мови юридичної науки» [13, с 105].

Тільки за умов тісної співпраці мовознавців (котрі мають дати мовну оцінку термінам, визначити їх нормативність чи ненормативність, узгодженість чи відхилення від внутрішніх законів української мови) та юристів (котрі розуміють логіку утворення термінів, тонкощі вживання їх у повсякденній практичній діяльності) можливе внормування термінології законодавства. Позитивними зрушеннями можна вважати дискусії щодо терміновживання на сторінках журналів «Право України», «Українське право», в яких беруть участь як фахівці з права, так і філологи. Звісно, ідеальним варіантом було б створення відповідної державної комісії, підтримка і фінансування державою процесів усталення термінології законодавства. Але не менший сенс мають приватні ініціативи. Розвиток людства переконливо свідчить: не маси, а особистості визначають хід історичних подій.

1. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології // Право України.- 1998.- № 4.- С. 56-57.
2. Борисюк І. Українське термінознавче сьогодні // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні.- К., 1998.- С. 192-193.
3. Деревин А. Юридические термины в праве // http://www.advocat.irk.ru/aum/6/6_1_2.htm.
4. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я», - К.: Академія, 2001.- 233 с.
5. Качан І. Українське термінознавство 1990-х років // Про український правопис і проблеми мови, - Нью-Йорк - Львів, 1997.- С. 201-207.
6. Конституція України, - К., 1996,- 242 с
7. Кочерга О. Українська державність і доля української наукової термінології // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні- К., 1998.- С. 193-195.
8. Кравченко С. Про стиль законодавства // Право України.- 1998.- № 3.- С. 62-63,92.

9. Милославская Д. Термины избирательного законодательства и общественное сознание // http://www.ifes.ru/library/practice/media/media_in_reflect_2001/page_10.html.
10. Мусорин А. Латинизмы в юридической терминологии Статута Великого княжества Литовского 1588 года // <http://www.philology.ru/linguistics3/musorin-97.htm>
11. Пономарів О. Мовностилістичні поради. Лексика іншомовного походження II Урок української.- 2001.- № 11-12- С. 24-26.
12. Прадід Ю. Юридична лінгвістика (проблематика досліджень) // Мовознавство,- 2002.- № 4-5,- С. 21-25.
13. Прадід Ю. Юридична лінгвістика як наука і навчальна дисципліна // Право України.- 2002- № 7- С. 102-106.
14. Термінологія законодавства України // <http://www.rada.kiev.ua/laws/pravo/new/termin.html>.
15. Токарська А. Культура ділового мовлення юристів: стан і проблеми // Право України- 1999- № П.- С. 58-60.

N. Track

TERMINOLOGY OF CONTEMPORARY UKRAINIAN LEGISLATION (LEXICAL ASPECT)

The article highlights the main problems of terminology of contemporary Ukrainian legislation. Terms undergo linguistic review. The main attention is given to analysis of Russianism and belonging to another languages words. In addition, polysemy, omonymy, paronymy and synonymy are demonstrated. The article gives practical recommendations of improvement of terminology.